

● Եւ. 26 ապրիլ. — Ըստ յատուկ հրահերի, Ս. Պատրիարքը այսօր, Տ. Սիմոն լրդ. և Տ. Եղիշէ արեղայի հետ ներկայ գտնուեցաւ Հրէից Թէլ Ավիվի մեծ ցուցահանդէսին, որուն բացումը կատարուեցաւ Վսեմ. Բարձր Գամբէլին նախագահութեամբ:

● Կիր. 29 ապրիլ. — Ս. պատարագը կատարուեցաւ Ս. Յարութեան մեր վերնատունին մէջ. քարոզեց Տ. Նորայր լրդ. Ոչ եկի կատարել զկամս իմ այլ զկամս այնորիկ որ առաքեացն զիս քնարանին վրայ և ցոյց տուաւ Աստուծոյ կամքին ենթարկուելու անհրաժեշտութիւնը վայելելու համար մեր երկնաւոր հօր բարիքները թէ այս կեանքին և թէ հանդերձալին մէջ:

— Ժառ. Վարժարանի տեսուչ Տ. Տիրան Վրդ. այսօր համբայ ելաւ զէպի Մարտէլլ, մասնաւոր պաշտօնով:

● Այս օրուան ուխտաւորներ. — Այս տարի, Զատիկան տօնելու առթիւ, հակառակ տրեստեական տաղանային եւ հանապազորդական ոչ այնքան հեշտ պայմաններու, ունեցանք իւր 300 ուխտաւորներ, մեծաւ մասամբ եկած Սիււրիայէն և Եգիպտոսէն, կային նաեւ իրաքէն, Կիպրոսէն և Կ. Պոլսէն եկողներ:

Տեսրէն փողովոյ կողմէ եղած կարգադրութեանց համեմատ, Առաջ թարգման Տ. Հայրիկ արեղայ և ուրիշ միաբան վարդապետներ, առնուց մէ խումբեր կազմելով, մագլակադրդի Կիրակիի նախընթաց հինգ եւ յաջորդ երեք օրերու ընթացքին առաջնորդեցին դասուէք Ս. Յարութիւն, Բեթղէմէմ, Գեթսեմանի, Համբարձման լեռ, Մեռեալ ծով, Յորդանան, Երիքով և Մայրափանուց չըջափակին մէջ Ս. Թորոս եկեղեցին և Ս. Հրէշտակապետաց մենաստանը, ինչպէս նաեւ, արտաքոյ, Ս. Փրկչի վանքը, եւ այլ քրքրափայլեր. իւրաքանչիւր տեղւոյ վերաբերեալ սուրբ գրոցական, ազգային և տեղական պատմութիւններն ու աւանդութիւնները պարզելով իրենց. ինչպէս նաեւ, ի պահանջել հարկին, զօր օրինակ ի Ս. Յարութիւն, ի Բեթղէմէմ, ի Գեթսեմանի եւ ի Յորդանան, ուխտաւորաց յատուկ հոգեւոր պաշտօնաւորներ ևս կատարելով:

Որովհետեւ, ինչպէս ծանօթ է, պատերազմի ատենէն ի վեր վանքի սենեակներուն ամենամեծ մասը մինչեւ ցարդ զաղթական ազգայիններուն բնակութեան յատկացուած են, այստարի ևս շատ լայն չէին մեր միջոցները ուխտաւորաց պատասխարութեան համար: Տեսրէն փողով, սակայն, այս առթիւ կարգադրութիւններ ընելու վրայ է, և յուսարի է որ զաւ տարուայ համար ուխտաւորաց արամազրելի աւելի սենեակներ ըլլան:

Տ Խ Ր Ո Ւ Ն Ի

Տ. ՍՏԵՓԱՆՈՍ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

Ութնամեայ պատկանելի հոգեւորականը, որ Մարտի 10ին վախճանեցաւ Սոփիայի մէջ, ներկայ հայ եկեղեցականութեան ամենէն մեծարժէք եւ հետաքրքրական զէմքերէն մին էր: Իր գերեզմանը կը փակէ վաթսուներկու տարիներու եկեղեցական լեցունիկ կեանքի եւ գործունէութեան շրջան մը: — Հոգեւոր քրիստոնեայ, Հայր հասարակաց և Հովիւ անձնորի, ասոնք են երեք էական գիծերը իր նկարագրին՝ զոր կրցաւ բարձր պահել մինչև իր վերջին շունչը, երբ սուրբի մը պէս իջաւ գերեզման, ամբողջ իր հովուութեան ժամանակամիջոցին իր ժողովուրդէն և ամէնքէն սիրուել և յարգուել վերջ՝ իր ամբարաս կենցաղին, անդադրում գործունէութեան և աւետարանական բազում նորոններուն համար, որոնցմով զարգարուած էր իւր կէս դար վարեց Նիկոմիդիոյ առաջնորդութիւնը, յաջորդելով Ներսէս եպս. Վարժապետանի, որ իր ձեռնաստէնին կամեցեր էր իր յաջորդութիւնը, Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան զացած պահուէն Այդ ընդարձակ լիճակին մէջ չկար քաղաք մը, աւան մը, գիւղ մը, ուր չինած չլլար եկեղեցի, զպրոց, հասութարեր կալուած, աղբիւր, հասարակաց համբայ, եայլն. նոր ժամանակաց Շինողն էր ան: Ոչ միայն շինքեր կանգնեց սակայն ան, այլ նաեւ հիմնարկեց գիւղեր, անոնց մէջ պատասխարելով Սասնոնի և Ուրտուի մարդերէն զէպի Բիւթանիա գաղթած Լազիստանցի Հայեր, որոնց պապերը Համլէնի նախարնիկներէն էին եղած: Մանիլակ, Զաքար գեղ, Ժամափայր, Արամ գեղ, Գեղամ գեղ իր դաստակերտներն էին. իր նախաձեռնութեամբ էր որ անոնց մէջ տեղացուցան և հաստատուն բնակութիւն կազմեցին այդ Հայերը, ունենալով հետզհետէ աղօթատուն, զպրատուն, որոնց շինութեան կ'երթար ինքն անձամբ հսկել: Ինքն էր որ այդ գիւղերուն տեղական նախկին անունները փոխելով հայկական ձև հազցուց անոնց, երբեմն տեղի տալով նաև ողբից մանրադէպերուն, որոնց ծանօթ էին իր բոլոր լիճակայինները, և որոնց մէջ ամենէն երևելին է Արամ գեղները — Ինքնատիպ բան մը կար իր խօսքին մէջ, զոր գիտէր համեմել միշտ հեղինակի գուարթի և անձնաւորապայտութիւններով. ու ասիկա՝ թէ՛ սովորական կամ ժողովական տեսակցութեանց եւ թէ՛ քարոզչի միջոցին նոյն խոյս Արամայեղէի քարոզը, Յովհ. Մկրտչի վրայ Արմաշի մէջ խօսածը և մեծ պատերազմին սկիզբը Պաղատասար թագաւորի մասին խօսածը, և աւելի կանուխ՝ Սերիսիայի քարոզը հրաշալի նմոյշներ էին ժողովրդական հոգեւորութեան, որ իրմով սկսաւ և իրեն հետ վերջաւորուեց:

յաւ մեր մէջ — Աշակերտ՝ նախ Արմաշի և յետոյ Խաղաղի Շահնապարեան վարժարանին, ուր Չերազ աշակերտակից եղած էր իրեն՝ Ներսէս Վարժապետեանի տեսութեան օրով, ունէր կարեւոր ուսումն ու դարգացումը. բայց իր պաշտօնին ժողովրդական ամենակերպ գրազուսնեցուն մէջ օրն ի բուն թաղուած՝ չէր կրցած կամ գուցէ չէր իսկ ուզած մտաւոր մշակոյթի հետեւիլ. եւ ինք այնքան քիչ էր գնահատէր անոր կարեւորութիւնը, որ տեսակ մը գոհունակութեամբ նոյն իսկ կը յիշէր կարծես դայն, երբ կ'ըսէր «Գրաբար չեմ գիտեր, գրաբար չեմ կրնար խօսիլ»։ Այդ բառը կը գործածէր մասնաւորաբար գրականութեան եւ առհասարակ զարգակոտ ցուցասիրութեան իմաստով. ու այդպէս է, զոր օրինակ, որ կ'ըսէր. «Գրաբար հազուաւ է», «Գրաբար վարժուածք ունի»։ Եւ այլն — ինքնատիպ էր նաեւ իր ներքին կենցաղին մէջ։ Ձեր սիրեր ամոռ ու գրասեղան, կը նստէր գետինը. կը գրէր ծունկին վրայ, զանգակ կամ ուրիշ միջոցներ չէր գործածէր՝ սպասաւոր կանչելու համար. տախտակամածը կը դափէր մեծ կնիքի մը վայտէ հաստ կոթովը — Բարեպաշտ եւ բարեկրօն՝ խիստ էր պահեցողութեան մէջ. անխափան ներկայ կ'ըլլար, իրկուն եւ առտու, եկեղեցական պաշտամունքին՝ զոր ինք կը սկսէր և ինք կը փակէր։ Հոգւով չափ հակառակ էր եկեղեցական նորածնութեանց. չէր սիրեր եկեղեցւոյ մէջ երգիծնի եւ նստարանի գործածութիւնը։ Իր վիճակին մէջ եկեղեցական երաժշտութիւնը նուազարանով կ'ըլլար իր ներկայ չեղած միջոցին միայն. իսկ նստարանները կը զբուռէին իր բացառկայած միջոցին և իրմէ դադտադողի նոյն իսկ Բայց սէր ունէր ձայնագրութեան մասին։ Իր օրով և քաջակերութեամբ էր որ նիկոմիդիոյ, Պարտիզակի և մանաւանդ Ատարազարի եկեղեցիները օտուեցան կարող ձայնագրակցանքով։ — Կարելի էր վէպի նիւթ քաղի իր աշննաշարութեանէն։ Ձեր սիրեր թռչակ, ու յաճախ նոյն իսկ ժամուցը Բացի Նիկոմիդիայէ, իր վիճակին բոլոր միւս վայրերուն մէջ կը կերակրուէր ժողովուրդին հիւրասիրութեամբը։ Կ'ընդունէր միայն Մուգաթայի տուրքը, զոր ժողովուրդը կը վճարէր սակայն ոչ առանց դժուարութեանց։ Ու ինչ որ կը ստանար այդ ձամբով, ամբողջովին կը զարձնէր ժողովուրդին։ Հանրաժանօթ էր իր գութը աղքատաց համար. անոնցմէ ամենէն խեղճ ու նոյն իսկ դարձ հագուածները կը նստեցնէր իր քովը և յաճախ հացակից կ'ընէր իրեն։ Երբ հեռաւոր քաղաքէ մուրաքիկ մը կը մտնէր իր մօտ. «Յարգեցէք զինքը, կ'ըսէր իր շուրջիներուն» քիչ մը անտանգի հեղեթութեամբ. թերեւս մեծ մարդ մըն է, որ ծպտեալ կ'այցելէ մեզի՝ զանգ քննելու համար»։ Կը ստիպէր որ ողորմին իրեն. ու ինքը կուտար՝ ինչ որ գտնէր իր քսակին մէջ. երբեմն տուած է իր ժամացոյցը նոյն իսկ, և ինչ արժէքաւոր բան որ կրնար ունենալ իր վրայ — Այսքան ժողովրդական այս մարդը հակառակ էր սահմանադրական կարգի. ժողովական ձեւակաւ նութեանց զանդաղութիւնը կը հատցնէր իր հուզին. կ'ուզէր գործել փորձ ու պարկեշտ քանի մը

անձերու խորհրդակցութեամբ միայն, իր խղճին և Աստուծոյ միայն մնալով պատասխանատու։ Այս և ուրիշ քանի մը գիծերու մէջ կը յիշեցնէր Խրիսեանը, առանց թէն քնաւ հասնելու անոր, որուն չունէր անշուշտ ոչ մտքին թռիչքը և ոչ խօսքին ու գրչին թափիչ շնորհները։ Բայց կը պաշտէր դայն։ Անոր կաթողիկոսական բնորութեան միջոցին, երբ գացեր էր էջմիածին, այնքան գրաւիչ եղեր էին իր խօսքն ու ընթացքը ի նպատակ շարժելին և ընդգէմ Աշրքեանի, որ Գրիգոր Արքեպիսկոպոս գրաւուած էր իր անձէն. ու «Մշակի» մէջ իր մասին գրուած համակրանքէն ազգուած՝ Թիֆլիսի երկրասարգութիւնը օր մը լծուէր էր իր կառքին։ — Թէն խորագէտ հարկեմաւոր, փտանգի ամենէն մօթ օրերուն, երբ սարսափը իր արիւնքն ու լախը ամէն տեղ կախած էր Հայութեան գլխուն վրայ, առանց զգացումներ վիրաւորելու, կրցաւ ճիշտ վարուեցողութեան մը կերպարակութեամբ համարձակօրէն խօսիլ ամէն կողմ և նոյն իսկ կառավարական շրջանակներուն մէջ, իր հօտին օգտին համար միայն։ Անգամ մը սակայն գառնուէր առիւծ դարձաւ իր մէջ, երբ 1895-ի ջարդերուն, Կէլլէի Ագիտարի մէջ ԱՇ-ի չափ հայեր կոտորեց, և մեռած ու կիսամեռ լեցուցեր էին ջրհորի մէջ։ Սրբազանը հոն փութացեր էր խելացի ու լալագին. ու ջրհորին բերնին առջեւ, ուր հասեր էին նաեւ Նիկոմիդիոյ Գաւառապետ-Կառավարիչը, Ձին, Հրամանատարը և Տօթի. Ձեմալբեք՝ յանուն անգղ. դեսպանատան, բռնելով կառավարիչին օձիքէն, «Գաղան դու, դուստնեքս կ'ուզենք քննել, որովհետեւ երբ քանիցս մասնաւոր ըրի քեզի այս վտանգը, չլսեցիր զուր խնդիր», մոնչացեր էր ամբողջ հոգեւոյն ու մարմնովը թունդ եղած։ Այս ժէպտը սուղի նստաւ յետոյ իրեն. Կ. Պոլիս կանչուէր էր ատոր համար, և հոն էր Պանքրայի մեծ եղբորն, հազիւ ազատելով վերահաս սպանելից մը, տանիքէ տանիք անցնելով և իտալացիի մը ձեղնայարկը ապաստանելով — Բայց իր հովուական հոգին և բարձր ազգասիրութիւնը երեւան եկան ամենէն աւելի տարագրութեան շրջանին, երբ, իր ժողովուրդին հետ խառնուած, տառապանքէ տառապանք անցաւ անապատները, անգամ մը ժանտատենդէ և ուրիշ անգամ բժարք ժանտատենդէ հիւանդանալով, որոնցմէ ազատած էր հրաշխիւ Գետոյ Ձին. իշխանութիւնը զինքը զրկեց էր Երուսաղէմ, ուր, Բեթղեհէմ առանձնացած, մնաց մինչեւ պատերազմի աւարտէն քանի մը ամիս առաջ, երբ փոխադրուեցաւ Բօրզ Սայիտ։ Ասկէց, Ձինադարձ, վերադարձաւ Նիկոմիդիա, հին ուժերը ժողոված՝ ամբողջ, ամբողջ կործանած իր գործը վերականգնելու հաւատքով և իղձով լեցուն։ Քէմալական շարժումին անկարելի եղաւ սակայն իրեն մնալ Բիւթանիա, ու, վերստին անցած ի զուլիս իր հօտին, անցաւ Թրակիա և յետոյ անկէ Պուլկարիա, առանց զիտնալու թէ վերջին հանգրուանը պիտի ըլլար ան. այնքան խոր էր իր ստաքինի հոգւոյն մէջ երկար ապրելու և գործելու իր հաւատքը։ Վիշափ և թափառական կեանքի այս շրջանը իր գոյութեան ամենէն ա-

դիտարկել բայց նոյն ատեն ամենէն ժառանգոր ժամանակամիջոցը եղաւ, աւելի քան երբեք իր մէջ յայտնարեւելոյ համարեութեան, սիրոյ, ազգութի եւ արիւթիկեան այն տիպարը, որ մեր եկեղեցականութեան ամենէն պատուարեր քանի մը մեծագոյն ղեմերու խումբին մէջ պիտի յիշուէի միշտ պատուով — իր մասին քիչ մը ընդհանրացած էր այն կարծիքը թէ բաւական կրթութեամբ էր իր առաջնորդական գործունէութեան մէջ. ուղիղ էր անշուշտ այդ կարծիքը, երբ նկատի առնուի մանաւանդ սա պարագան թէ իր կատարած շինութիւններուն ամենամեծ մասը զորոյցներու համար հասութիւններ կալուածներ էին: Ստոյգ է թէ վաւարեցեալ ըսելով առհասարակ կը հասկնար տեսական այսինքն ոչ գործնական մտքի տէր մարդիկ. ստոյգ է նոյնպէս զարմեալ, որ յաճախ կ'ըսէր թէ կրթութեան եւ ուսման այսպէս լայնորէն ծաւալումը ժողովուրդին կեանքին մէջ՝ արդեօք տեսանկէտով մը — ֆաստական պիտի չըլլար մեր իրականութեան մէջ, զեղծուեալ ժողովուրդին դասակներուն սէրը չեղեցնելով հոգէն եւ արհեստներէն, եւ աւելի մտաւորական կեանքի տենչը վառելով անոնց սրտին մէջ. ու ասիկա՝ յաճախ ընդունայն կերպով: Բայց այսպէս խորհող մարդը արդար չէ անպատշաճ ուսումնաստեաց նկատել: Վաւարեցեալ բառին վերաբերմամբ ըսածը սրամտութիւն մըն էր սա առաւելն, ըստ բախտի ուսուցչական ասպարէզ նետուած խեղճներուն տպաւորութեան տակ մտածուած թերեւ. իսկ միւս նկատողութիւնը՝ իր ժողովուրդին ապագայովը մտահոգ չօր մը խորհրդածութիւնն է սոսկ, որմէ մանկավարժութիւնն իսկ կրնայ հաւանաբար շատ քան ունենալ հասկնալիք, մանաւանդ մեր դրութեան մէջ, ուր կրթութիւնը կեանքին համաձայնեցնելու գործը զեռ ունի թեւի կողմեր: Իրենին նման բարի եւ աշխիւ հոգի մը անկարելի էր որ կարենար չսիրել զորոցն ու կրթութիւնը — Զինքը յատկանշող ամենէն ուշագրաւ կողմերէն մին ալ կամքի ոյժն էր. իր հակառակողները, որոնցմէ ունեցած էր երբեմն բաւական թուով, ինչպէս ամէն գործն մարդ, յամառութիւն կը կոչէին զայն յանիրաւի, անոնք սակայն որ մօտէն ճանչցած են զինքը, գիտեն թէ իր համոզումներուն արիւթիկներ ունեցող գործիչի ընթացք էր միայն անոր այդ հոգեկան զօրութիւնը, զոր միշտ պարզեց իր գործունէութեան միջոցին իր առջեւ ցցուած արգելքներուն ղեմ: Իր հակառակողները, որոնք իր վիճակին բոլոր զլխաւոր վայրերուն մէջ, Նիկոմիդիա, Ատարազար, Պարտիզակ, Կէլիէ, Բաղարու. նոր գիւղ, ինքզինքներուն մտաւորականի դիրքը տուած, զիրք էին կազմած ժամանակ մը իրեն ղեմ, տեղի տուին վերջապէս հասարակ եւ համոզումի մարդուն առջեւ, որ այլ եւս՝ մինչեւ վերջը իր բարոյական ազդեցութեանը տակ պահեց ամբողջ իր հօտը: Պաշտօնի մէջ, ուր Տեղապահի եւ Առաջնորդի հարցեր ի սկզբան պահ մը ազմեցնին զինքը, բարեբախտաբար Մայր-Աթոռայ անօրինութիւնը կտրուեց եղաւ, եւ այնքա՛ն ու բազմազգիւն ծերունին մնաց

իր արժանիքին բարձրութեան վրայ: Վերջերս, իր մահուան առթիւ, զարմեալ յուզուեցան շշուէներ, անոնց արուելով զանազան մեկնաբանութիւններ. Զեքը դիտել թէ ո՛րքան է իրականութիւնը՝ այդ լուսածներուն մէջ, եւ ո՛րքան մանաւանդ բաժինը՝ հոսանքներու ընդդիմամարտութեան ոգիին, որով լեցուած է զժառանգար միջնորդորդ ամենուրեք, եւ որուն ապրան (= քաղաք) հանել պէտք է նախ, ստուգելու համար բուն կշիռը — Տ. Ստեփանոս արքեպիսկոպոս ծնած էր Նիկոմիդիոյ մէջ, 1816-ին: Աւագանի անունն էր Մելգոն: Շահնազարեան մտած ատեն վերածայնուած էր Սուրեն: Ներսէս Եպս. Վարժապետեանէ կը ձեռնադրուի 1871-ին Սարիաւազ. 1873-ին՝ Վարդապետ, կոչուելով Ստեփանոս: Նոյն տարին կը կարգուի Փոխանորդ Առաջնորդ Ներսէս Սրբազանի, որ այդ միջոցին իբր Տեղապահ Պատրիարքութեան՝ Կ. Պոլսի փոխարեւած եւ յաջորդ տարին եւս Պատրիարք ընտրուած լինելով, նորրեմայ Ստեփանոս Վարդապետ Առաջն. Փոխանորդի տիպաւոր կը վարէ վիճակը, որուն Առաջնորդ կ'ընտրուի 1880-ին: 1886-ին Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Մակար Կաթողիկոսէ, իրեն օժակից ունենալով ի մէջ այլոց Օրմանեան եւ Սրուանեանեան Եպիսկոպոսները: Բազմաթիւ քահանաներէն զատ, զորս ձեռնադրած է իր եւ շրջակայ վիճակներուն հոգեւոր պէտքերուն համար, ունեցած է նաեւ երեք ձեռնասուն Վարդապետներ, երեքն ալ Պարտիզակցի. Յովհաննէս Վարդապետ, ընտրի հոգեւորական մը, որ վաղամեռիկ եղաւ զժառանգար. Մկրտիչ Վարդապետ Սղաւունի, եւ Կարապետ Վարդապետ Մաղլումեան, երկուքն ալ 24 տարիներէ ի վեր այժմ Եպիսկոպոս արդէն — Նիկոմիդիոյ առաջնորդներու զաւազանացանկին վրայ ամենէն պատմական եւ վաղուն անուններէն մին պիտի մնայ հոգելոյս Յովակիմեան Սրբազանի անունը, իր միւս անուանակիցներուն՝ Աղաւնի Ստեփանոսի եւ Մաղաբեան Ստեփանոսի հետ միասին միշտ անմոռաց եւ սիրելի ընծայելով Ասեփանոսեանց շնորհապատկ յիշատակը՝ ոչ միայն Բիւթանահայոց այլ նաեւ ամբողջ ազգին եկեղեցական տարեգրութեանց մէջ:

Թաղապետութիւն իր հոգեւոր:

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՄԱՆԵԱՆ

Հայ արուեստի գիտութեան համար ընդհանրապէս եւ Հայ եկեղեցւոյ ճարտարապետական հրնագիտութեան համար մասնաւորապէս՝ անփոխարինելի կորուստ մըն է Թորոս Թորամանեանի մահը, որ Մարտ 1ին տեղի ունեցած է Երեւանի մէջ: Բնիկ Շապիւի Գարահիւսարցի, շրջանաւարտ Կ. Պոլսոյ Գեղարուեստական վարժարանին, եւրոպայի մէջ եւս հրահանգական պտոյտ մը հատա-